

A mordvin irodalmi nyelv kérdéséről

KERESZTES LÁSZLÓ

Oslo–Debrecen

1. Az egységes mordvin irodalmi nyelv kimunkálása jelenleg a mordvin nép és nyelv egységesülésének, valamint a mordvinok nemzetté válásának sarkalatos kérdése. A mordvin nyelv két fő nyelvjárása, az erza és a moksa közötti egyezéseket és eltéréseket a szakirodalom alaposan elemezte. (Vö. pl. FEOKTISZTOV 1960, 63–82; 1966, 172–220; 1975, 248–345; JERMUSKIN 1984; KERESZTES 1987, 53; 1990, 23–79; ZAICZ 1990, 7–13; 1994, 113–121.) Az alapkérdés: hány mordvin nyelv van? A kérdésre adott válaszok megoszlanak. Az erzák korábbi álláspontja szerint kettő: erza és moksa, újabban viszont csak erza, a moksák szerint – a nyelvjárási eltérések ellenére – egyetlen mordvin nyelv létezik. Az utóbbi véleményt osztja a nem mordvin anyanyelvű kutatók többsége.

A mordvin nyelv és nyelvjárások mindmáig legtekintélyesebb külföldi kutatója, a finn Heikki Paasonen egész munkássága során egységesen kezelte a mordvin nyelvi jelenségeket, mind történetükben, mind pedig a mordvin nyelvet bemutató tankönyvében. Az utóbbiban párhuzamosan mutatja be a mordvin grammatika vázlatát (1909, 1–20). A mordvin írásbeliség nem tekint vissza nagy hagyományokra. Az első feljegyzéseket, szójegyzékeket, kisebb szövegeket a 17. sz. végétől latin, ill. cirill betűkkel tették közzé. Az írásgyakorlatban természetesen közrejátszott a lejegyző anyanyelve, helyesírási rendszere, nyelvészeti felkészültsége még a 19. században is. A népköltészet tudós gyűjtői a finnugor átírást alkalmazták, az oroszországi kiadványok pedig az 1917-es orosz forradalom előtt is cirill ábécével jelentek meg. Minthogy szépirodalmi kísérletekről nem nagyon tudunk, az irodalmi nyelv kialakítására, mordvin nyelvi és helyesírási normák megteremtésére irányuló kísérletekről sincs tudomásunk.

2. A mordvin irodalmi nyelv (és a mordvin autonómia) létrehozására az 1920-as években történtek az első kísérletek. Az anyanyelvi tanárok 1925-ös moszkvai értekezletén – valószínűleg „központi” utasításra – elhatározták, hogy két irodalmi nyelvet alakítanak ki. Az erza irodalmi nyelv alapjául a központi területekhez tartozó Kozlovka község (ma Atjasevói járás) nyelvjárását tették meg. A moksa irodalmi nyelv alapjának pedig a központi területekhez tartozó Krasnoszlobodszk és Tyemnyikov környékének nyelvjárását választották. Kozlovka volt a nagy tekintélyű mordvin nyelvésznek, M. Je. Jevszejevnek a szülőhelye. A tudósnak nagy szerepe volt mindkét irodalmi nyelv kialakításában. Balszerencse, hogy Jevszejev pl. nem a Szura vidékén született, ahol az erza és moksa nyelvjárások közötti, átmeneti, kevert változatokat beszélnek. Jevszejev halála után az orosz Bubrih irányította az irodalmi nyelvi normamunkálatait.

Mindkét irodalmi nyelv írása cirill betűkkel történik. Ennek adaptálása főleg a moksában okoz problémákat. Pl. a két alsó nyelvválású magánhangzót (*a* és *ä*) nehéz megkülönböztetni, s egy-egy betű (pl. *o*, *e*) két, sőt három hang jelölésére is lefoglálódott. Ennek következménye még, hogy az első szótagi redukált magánhangzót jelöletlenül hagyták. A moksa redukált hang jelölésére csak a legutóbbi helyesírási reform fordított figyelmet. Az erza írására a cirill ábécét összehasonlíthatatlanul jobban lehetett alkalmazni. Általában megfogalmazható, hogy az erza jobban érvényesíti a fonematikus, szóelemző elvet, a moksa írásgyakorlat viszont a fone-

tikus elv irányába tolódott el. Az elvi különbségek a nyelvjárások különbségeit fokozottan kiemelték.

Felmerülhet a gondolat, hogy át lehetne vagy kellene térni a latin betűs írásra. Ez jelentősen egyszerűsítene az átírást, valójában azonban irreális célnak tűnik: orosz nyelvű környezetben gyakorlatilag megvalósíthatatlan anélkül, hogy az oroszok is áttérnének a latin betűs írásra. (Ezt talán az 1917-es forradalom után meg lehetett volna tenni.) Gyakorlati szempontból marad tehát a cirill betűk használata. Véleményem szerint az egységes helyesírási elv kidolgozása megteremtené annak a lehetőségét, hogy az erzák és a moksák legalább egyformán írnának. A praktikusabb megoldás itt az erza fonematikus elv egységes érvényesítése volna.

2.1. Jelenleg pl. a morfémahatáron jelentkező nagyszámú mássalhangzó-asszimilációt a moksá jelöli, az erza nem, pl. *Е кыэм, М кым* 'fenyők', bár mindkét csoport egyformán ejti: [kust]. Itt egységesen az erza írásgyakorlatot vezetném be. Hasonlóan lehetne eljárni azokban az esetekben is, amikor a két csoport másként ejti a hangkapcsolatot, pl. *калмьне* 'a fűzfák', amit az erzában úgy ejtenek, ahogy írnak [kal't'n'c], a moksában viszont bonyolult folyamatok játszódnak le: a *t'* zöngétleníti az előtte álló *l'*-et, majd kiesik, az eredmény tehát: [kaL'n'ð]. Hasonlóan egységesítene lehetne a következő típusok írását: *æðbc*, amelynek ejtése nagyjából mindenütt [vec]. – Ezekre és az ezekhez hasonló jelenségekre jó példákat lehet hozni a magyarból, ahol a szóelemző írásmód jóvoltából általában a szótó kerül ki győztesen, pl. *azt*, kiejtése: [ast] vagy *halaszgat*, kiejtése: [halazgat] vagy *adsz*, kiejtése: [acc]. – Talán a legnagyobb különbségnek számít az erza és a moksá között a nazálisoknak a megfelelő orális zárhangokkal való helyettesítése a *t, t'* előtt, pl. *лемть* 'névek' a moksá ejtése: [l'ept'].

A szókezdő kemény és lágy *E s ~ M s'* és az *E č ~ M š* megfelelés okoz további gondot. Itt meg kellene engedni mindkét írásmódot. A két hangpár különbségét az erza és a moksá lakosság egyébként is jól érzékeli, megértési problémát megítélésem szerint nem okoz.

2.2. A magánhangzók jelölésében is az erza gyakorlatot tartanám praktikusabbnak. Meg kellene tartani a szóbelseji és szóvégi cirill *o* és *e* betűket. Ezek az erza nyelvjárások egy részében *o*-nak és *e*-nek hangzanak. (Más kérdés, hogy vannak *u*-zó és *i*-zó nyelvjárások, sőt redukciós típusúak is.) Szerintem ebből a szempontból nem volt ez a jelölésmód rossz megoldás a moksában, hiszen a megfelelő orosz betűk – a moksához hasonlóan – hangsúlytalan helyzetben redukált magánhangzót jelölnek, pl. or. *яблоко*, kiejtése kb. [jabləkə], és ha a mordvinok *кудосонзо* 'házában' alakot írnak, az erzák ejthetik, ahogy írják [kudosonzo] vagy [kudosondzo, kudosondo], a moksák pedig „oroszosan”: [kucənzə] stb. Az írók természetesen el is térhetnének ettől, ha a párbeszédek beszélt nyelvi sajátosságait hangsúlyozva fonetikusán írnák a megfelelő alakokat, pl. *кудосунзу, куцонзо* stb. A nem első szótagi redukált magánhangzónak a jelölése vagy jelöletlenül hagyása megegyezés kérdése. Az első szótagi moksá redukált magánhangzó *s* ennek erza megfelelője jelölhető kétféleképpen a stílussajátságoknak megfelelően: *урномс - ѳрнамс* 'ordít'.

Az erza és a moksá nyelvjárások különbségének problematikáját elsősorban azonban nem a redukált magánhangzók jelölésében látom. Nehezebb kérdés a kétféle *e*-hang jelölése. A cirill betűkészlet teljesen alkalmatlan e két hang megkülönböztetésére. Vagy be kellene vezetni a mellékjeles *ä* betűt, vagy pedig le kellene mondani a kétféle hang megkülönböztetéséről. Itt is praktikusabb volna az erza *e*-t használni. A megfelelő helyen a moksá úgyis tudja, vajon *e* vagy *ä* áll-e, az erza meg talán nem is nagyon érzékeli a kétféle *e*-hang közti különbséget. Ráadásul vannak pl. olyan Szura menti nyelvjárások, amelyekben létezik nyílt *ä*, igaz sohasem ugyanott, ahol a moksában is *ä* van! – Párhuzamként említhetem, hogy a magyar nyelvjárások jelentős részében is megvan a két *e*-hang különbsége, az irodalmi norma azonban azokra a

nyelvjárásokra támaszkodik, amelyekben a két *e*-hang egybeesett. A jelölés egységesen *e*, ejtése lehet *ä*, de azok a magyarok, akiknek anyanyelvjárásában van középzártságú *e* is, a megfelelő helyen természetesen középzártságú *e*-t ejtenek. Hangsúlyoznom kell azonban, hogy nem tartom ideálisnak a kétféle *e*-hang egybeolvasztását, de a helyesírás és a nyelv fejlődésének tendenciái ellen a legkiválóbb nyelvművelőknek sem sikerül mindig felvenniük a harcot! A magyar nyelvjárások különbsége egyébként is főként a magánhangzó-rendszer különbségeiből adódik, s a magyarban egyáltalán nem okoz megértési nehézséget, ha valaki – a megfelelő nyelvjárási szabályok szerint – *e* helyett *ö*-t, *é* helyett *í*-t, hosszú magánhangzók helyett ketőshangzót ejt.

E néhány kiragadott hangtani példával azt kívántam szemléltetni, hogy az íráskép egységesítésével nagy mértékben közelíteni lehetne a két nyelvjárás csoport közötti jelentős, de nem áthidalhatatlan fonetikai különbségeket.

3. Nehezebbnek ígérkezik a helyzet a morfológia terén. Az esetragozás toldalékainak különbségei nézetem szerint nemigen jelentenek áthághatatlan akadályt. Az illeszkedő *erza* toldalékoknak a moksában nagyrészt egyalakúak felelnek meg. A veláris hangrendű szavak toldalékaiban az orosz írás miatt – a fent ismertetett tények ismeretében – nem adódna különösebb gond, pl. *күдосмонзо* 'házából' olvasható így is: [kuctonzə], a *кедьүтэннэ* 'kezeiből' alak pedig [kectenzə]. Iskolai gyakorlással meg lehetne tanítani, hogy az kemény mássalhangzó után a moksában jelölhet redukált magánhangzót, pl. *нузо* a moksában [pizə] 'fészek'. – A magyar nyelvjárások esetragjainak alternánsai a mordvinénál sokkal inkább eltérnek egymástól, pl. az irodalmi *-ból/-ből* rag változatai: *-böl/-bö*, *-büll/-büll*, *-bül/-bül* stb., s az instrumentális *-val/-vel* ragja sem illeszkedik minden nyelvjárásban, pl. *kanállal* – *kanálval* stb.

Az *s*-kezdetű toldalékoknak szonoránsok, s főleg nazálisok utáni affrikálódását is figyelmen kívül kellene hagyni az írában, pl. *ломаньсо* 'emberben' moksásan ejthető: [lomancə] alakban is. Ilyen affrikálódás más nyelvekben is nagyon gyakori (vö. ném. *als*, *menschen*). Az alapszavakban is inkább a szibilánszt preferálnám, pl. *ловсо* 'tej', amelynek ejtése lehet [lovco] vagy [lovsə] is.

Az egységesítés szempontjából legnagyobb probléma a birtokos személyragok különbségéből adódik. Noha a függő esetek birtokos személyragjai az *erza* és a moks nyelvjárásokban meglehetősen hasonlítanak, pl. *Е/М масторсон* 'országomban', *масторсом* 'országodban', *масторсонзо* 'országában' stb., a nominatívusi, genitívus–accusatívusi és a datívusi alakok különbsége áthidalhatatlan. A logikusabb és a függő esetekkel könnyebben párhuzamba állítható alakoknak itt az *erza* formák tűnnek. Az irodalmi gyakorlatnak kellene eldönteni, melyekből válnak a kedveltebb variánsok, párhuzamos használatukat szerintem – legalábbis eleinte – feltétlenül meg kell engedni.

4. A nyelvjárások közti megértést nem is a hang- és alaktani eltérések szokták megnehezíteni. Az anyanyelvi beszélő ösztönös nyelvi logikája – a kontextus közreműködésével – csaknem 100 %-ig ki képes küszöbölni a félreértéseket. A szókincsbeli különbségek feloldására ez a mechanizmus azonban már alkalmatlan. Igaz, hogy a lexikában vannak különbségek a mordvin nyelvjárások között, az alapszókincsnek mégis kb. 85 %-a közös (vö. ZAJCZ 1990, 11; vö. még KERESZTES 1986, 320 [M]; ZAJCZ 1986, 317 [E]; 1994, 115). Praktikus szempontokat figyelembe lehetne venni a frazeológiai elemek közelítésében is. Számomra nehézkesnek tűnik például az *Е монь ули мелем тьемс* 'szeretnék elmenni' kifejezés, a moksában használatos *-эпамс* ige (*М эпан тымс*) sokkal praktikusabb.

5. Továbbra is fenntartom azon véleményemet (vö. 1990, 22), hogy az *erza* és a moks nyelvjárások közötti különbségek korántsem akkorák, hogy két külön nyelvről kellene beszél-

nünk. Józan megfontolással, a nyelvi normák egységesítésével, tudatos nyelvműveléssel, valamint hatékony iskolai oktatással és neveléssel a fiatal mordvin anyanyelv generációval még nem lenne késő megértetni az egységes nemzettudat és a nemzeti identitás kialakításának fontosságát és jelentőségét. Ennek hiányában ugyanis – noha a mordvin nép és nyelv akár több ezer évig is fennmaradhat – fennáll az elnemzetietlenedés, majd az eloroszosodás veszélye. A hön áhított autonómiához, önállósághoz, a nemzeti nyelv használatához való joghoz előfeltéttel az egységes irodalmi nyelv kimunkálása, olyan irodalmi nyelv megteremtése, amely használható az oktatásban, a különböző szaktudományokban, az igazságszolgáltatásban és az államigazgatásban. Egy modern nemzeti nyelv megteremtése maximális konszenzust, a szembenálló felektől higgadságot, józan megértést és igen nagy erőfeszítéseket igényel. Kétszáz évvel ezelőtt nemzeti létük hajnalán a magyarok, az észtek és a finneek egyaránt éltek a lehetőségeikkel. A mordvin nép múltja, folklorisztikai és irodalmi hagyományai, tudományos eredményei az idősebb és főleg a fiatal mordvin nyelvésznevezédektől is hasonló hozzáállást vár el.

Irodalom:

- ФЕОКТИСЗТОВ, А. Р. 1960: А. П. ФЕОКТИСЗТОВ, *Мордовские языки и их диалекты*. Москва.
- ФЕОКТИСЗТОВ, А. Р. 1966: А. П. ФЕОКТИСЗТОВ, *Мордовские языки*. Языки народов СССР III. Москва.
- ФЕОКТИСЗТОВ, А. Р. 1975: А. П. ФЕОКТИСЗТОВ, *Мордовские языки*. ОФУЯ 2. Москва.
- JERMUSKIN, G. I. 1984: Г. И. ЕРМУШКИН, *Ареальные исследования по восточным финно-угорским языкам (эрзя-мордовский язык)*. Москва.
- KERESZTES LÁSZLÓ 1986: М. А. КЕЛИН – М. В. МОСИН – Д. В. ЦЫГАНКИН, *Мокшень кялень нурьхкяня этимологический словарь*. (rew.) NyK 88, 320–321.
- KERESZTES LÁSZLÓ 1987: *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus*. I. Szeged.
- KERESZTES LÁSZLÓ 1990: *Chrestomathia Morduinica*. Budapest.
- PAASONEN, HEIKKI 1909: *Mordwinische Chrestomathie*. Helsingfors.
- ZAICZ GÁBOR 1986: Д. В. ЦЫГАНКИН – М. В. МОСИН, *Эрзянь келень нурькине этимологической словарь*. (rew.) NyK 88, 317–320.
- ZAICZ GÁBOR 1990: *Beitrag zur Typologie und Statistik des Erza- und Mokscha-Mordwinischen (Eine vergleichende Untersuchung)*. CIFU–8/3C. 7–13.
- ZAICZ GÁBOR 1994: *Hány nyelven beszél(je)nek a mordvinok?* FUD 3, 113–121.